

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2003-2004

Alexandre Vallauri

Cengiz Can

Öncelikle, Osmanlı mimarlığında Tanzimat'tan itibaren gördüğümüz değişiklikten söz etmek istiyorum. Osmanlı Devleti karşılaştığı sorunlar nedeniyle değişme gerekliliğini hissetmişti ve 18. yüzyıldan itibaren modernleşme hareketine başlamıştı. Mimarlık alanındaki anlayışların da Tanzimat'la birlikte önemli ölçüde değiştiğini ve geliştiğini görüyoruz. Tanzimat yöneticileri kendilerini mimarlık alanında kente "damga vurarak" göstermek istemişler, hatta bu konuda biraz da aşırıya gitmişlerdir.

Söz konusu dönemde yabancı mimarlar, Türkiye'de yaptıkları yapılarla hem Tanzimat'ın yönetim modelindeki değişikliğin ihtiyaç gösterdiği yeni yapı programlarını uygular, hem de yeni üslup özellikleri taşıyan yapıları İstanbul'da inşa ederler. Böylece 1840-1860 döneminde, İstanbul'un silueti değişir. Hem Beyoğlu'nda, hem Tarihi Yarımada'da büyük yapılar karşımıza çıkmaya başlar. Rus Elçiliği'nin Beyoğlu sirtlarında yükselmesinin hemen ardından inşa edilen, bugünkü İstanbul Üniversitesi sınırları içerisinde bulunan Bekirağa Bölüğü adıyla ünlenen askeri hastane / kışla binası buna bir örnektir. En iddialı örneklerden biri ise, Tanzimat erkânının bir üniversite kurmak iddiasıyla yaptırdığı, Sultanahmet'teki Darülfünun binasıdır. Dönemin gazetelerinde bu binayla ilgili ciddi tartışmalara rastlanır. Böyle bir "gâvur icadı" dev yapının en önemli dini yapılardan biri olan Aya Sofya'nın önüne yapılmasının doğru olmadığı ileri sürülür. Tanzimat yöneticileri bu konuda iddialı davranır ve büyük paralar harcanarak tamamen batılı tarzda dev bir yapı inşa edilir. Tamamlanması 20-25 sene süren bu yapı hiçbir zaman da üniversite olarak kullanılamaz, çünkü istenen düzeyde eğitimi sürdüreceği ne hoca ne de öğrenci birikimi henüz yoktur.

Bununla birlikte Taşkışla, Selimiye gibi Batı tarzı kışla yapıları İstanbul'da yer edinmeye başlar ve yavaş yavaş yeni bir geleneğin de habercisi olurlar. Öte yandan, bu gerekli değişim isteğini karşılamak için, Tanzimat yönetiminin ihtiyaç duyduğu yeni yapı programlarını çözümlenebilecek yetişmiş mimar yoktur. Bu nedenle yabancı mimarlar görevlendirilir. Mimarlık İstanbul'da bu dönemden sonra iyi inşa edilir. Tamamlanması 20-25 sene süren bu yapı hiçbir zaman da üniversite olarak kullanılamaz, çünkü istenen düzeyde eğitimi sürdüreceği ne hoca ne de öğrenci birikimi henüz yoktur.

Levanten mimarlar yabancılarla birlikte dönemin mimari anlayışını oluşturmada etkili olmaya başlarlar. Ancak Levantenlerin durumu yabancılarınkinden biraz farklıdır; çünkü burada doğmuş, burada yaşamışlardır, kimileri de Osmanlı vatandaşıdır. Dolayısıyla mimarlık tavırları da farklıdır; kendi yaşadıkları kentin kültürel geleneğinin unsurlarını taşırlar. Buna bağlı olarak, ürettikleri mimari ürün de buradaki geleneği ve çevre özelliklerini yabancılardan daha iyi çözümlenmiş olarak yansıtır. Bu süreçte Levanten mimarların yetişmesiyle, katı batılı formlar yerelleşmeye başlar. Yapılarda hem yerel hem de ithal üslup özellikleri kullanılmaya başlar. 1860'tan sonra, 1880'lere kadar eklektisizmin etkisiyle, Osmanlı mimarisinin teorik tabanını araştıran, bu konuda akıl yürüten, bu öğelerin yeniden canlandırılmasını hedefleyen çalışmalar da söz konusu olur.

Mimari yapılar, yabancı da yarı yabancı da olsa mimari ürünü verecek insanın içinde bulunduğu ve düşündüğü, arayış içinde olduğu çözüm yaratmaya çalıştığı soruların cevaplarını da oluşturur; yapılarda bütün bu çatışmaların izlerini görebiliriz. Bu dönemde bir yandan da yeni geleneklerin ortaya çıktığını görürüz. Yerel mimariden gelen unsurları taşıyan, fakat bütününde batılı olan, neoklasizmin çeşitli üslup özelliklerini barındıran yapılara rastlamak mümkündür. Mimar Barborini'nin tasarladığı Mercan'daki Ali Paşa Camii etkileyici bir örnektir. Bir yabancıların tasarladığı, geleneklerimizle kültürel bir bağ kurmaya çalışan yapılara o dönemden ilginç bir örnektir bu cami. Osmanlı-Türk kültür ortamında yabancıların, mimarinin bizim geleneklerimize bağlı gitmesi için çaba sarf ettiğini görürüz.

1868'de beş yabancı mimar veya Levanten, bir Osmanlı mimar vardır İstanbul'da. Daha sonra bu grafik Osmanlı mimarlar lehine değişir; 1881'de eşitlenir; 1912'de yabancı isimler taşıyan mimar sayısı epey fazladır; 1940'ta ise Türk ve Müslüman mimarların sayısı daha fazladır. Bu grafik içinde Vallauri'nin etkinlik yılları 1883-1909 yılları arasındadır. Bu dönemde Vallauri mimarlık ortamının en etkili mimarıdır.

Mimar Vallauri ile ilgili çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. Hacettepe Üniversitesi'nde Mustafa Servet Akpolat tarafından hazırlanan doktora tezi çalışmasında, mimarın öğrencilik döneminden itibaren çalışmaları irdelenmiştir. Sedat Hakkı Eldem de yine yazılarında Vallauri'den övgü ile bahseder. Ancak bu kaynakların aktardığı bilgilere rağmen henüz Vallauri ile ilgili bir mimarlık arşivi ortaya çıkmamıştır, yapılarının tamamını bilmiyoruz. İstanbul'da günümüzde var olan ancak bilmediğimiz yapıları olabileceği gibi, yapılarının bir kısmının da bugüne gelmemiş olması ihtimali vardır. Bu konuda bir iddiada bulunabilmek için elimizde belge bulundurmamız gerekmektedir.

Kısaca yaşam öyküsüne değinecek olursak, 1850'de İstanbul'da tanınmış bir Levanten ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiğinden başlayabiliriz. Eğitimi burada sürdürür. Türk uyruğu taşıdığı söylenmektedir. Vallauri'nin kökenine dair, İtalyan ya da Fransız olduğu yönünde tartışmalar mevcuttur. Bir dönem Fransız kökenli olduğu kabul edilirken, Sedat Hakkı Eldem İtalyan olduğunu öne sürer. Bu konuda, 1911'de İstanbul'daki İtalyan elçisinin Aya Sofya restorasyonu ile ilgili olarak İtalyan Dışişleri'ne gönderdiği bir belge söz konusudur. İlgili belgede, bir İtalyan mühendisin İstanbul'da Aya Sofya'nın restorasyonu için bir teklif verdiği, ancak Vallauri adlı önemli bir rakibinin olduğu söylenir. Belgeye göre Nice'te doğmuş olan Vallauri, İtalyan bürokrasisinin ağır çalışması nedeniyle kaybedilmiştir ve bu ünlü mimarla şimdi Fransızlar kıvanç duymaktadır. Bu nüfus kaydı karışıklığının, 1860 Torino Antlaşması'nda Nice'in Fransızlara geçmesiyle ilgili olduğunu düşünüyorum. Mason locası kayıtlarında da 1863'te Vallauri'nin İtalyanca rituelin sürdürüldüğü locada kayıtlı olduğunu ve oraya devam ettiğini görüyoruz. Ayrıca İstanbul'daki İtalyan Derneği "Societa Operaia" üyesidir. Kitabe bulunan yapılarından Decugis evi cephesinde ismi Vallauri biçiminde yazılıdır.

Vallauri'nin Paris'te mimarlık eğitimi aldığı okul, döneminde dünyanın en iyi mimarlık eğitimi veren, önemli mimarlar yetişiren bir okuldur. Eğitimdeki temel anlayışları, eklektisizmin yorumlanarak yapıların plan düzenlenmesiyle cephelerin ve içlerinin bütüncül bir anlayışla ele alınması ve bu koşullara uygun mimari karakteri olan yapıların tasarlanmasıdır. Yapılarda simetri, kolay anlaşılabilirlik ve işlevine uygun bir mimari aranır. Bu bakış, neredeyse tüm dünyada etkin olan bir mimari anlayışın temelini oluşturur.

Vallauri de İstanbul'daki varlıklı bir ailenin çocuğu olarak, eğitim almak üzere işte bu okula, Ecole des Beaux-Arts'a gönderilir. 1869-1878 arası dönemi Paris'te mimarlık eğitimi alarak geçirdikten sonra İstanbul'a döner ve birtakım resim sergilerine katılır. Bir yandan araştırmalarını devam ettirir. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin eğitime başladığı ilk yıllardan itibaren ise mimarlık bölümünün eğitimcilerinden biridir. Mektebin mimarlık eğitim programının hazırlanmasına katkıda bulunmuş ya da direkt hazırlamış olması ihtimali çok yüksektir. Bu görevi 1883-1908 arasındaki dönemde sürdürür.

İstanbul'da bildiğimiz 25 yapısı olan Vallauri'nin bu yapılarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Mimarlık eğitimini de verdiği, ilk yapısı olan Sanayi-i Nefise Mektebi; 1884'te inşa ettiği, İstiklal Caddesi'nin en geniş cepheli yapılarından olan ve çevre özelliklerine uygun kâğır malzemeyle inşa edilmiş Cercle d'Orient binası; Oryantalizan bir yaklaşımla tasarlanmış Bahçekapı'daki 1887 tarihli Hidayet Camii; 1892 tarihli ön ve arka cepheleri birbirinden tamamen farklı karakterlerde tasarlanmış Osmanlı bankası binası; dönemin, müze mimarisinin neogrek olması gerektiği yönündeki anlayışından hareketle tasarlanmış Arkeoloji Müzesi binası; 1892-1893'te Orient Ekspres'in yolcularını misafir etmek üzere inşa edilen Pera Palas Oteli; bir Levanten aile için konut olarak inşa edilen, cephe tasarımının yine ustaca çözümlendiği Meşrutiyet Caddesi'ndeki Degucis Evi günümüzde Galata Antik Otel; Raimondo d'Aronco'yla beraber yaptıkları, temelde ikisinin ayrı ayrı özgün anlayışlarından farklı olan, Haydarpaşa'daki Tıbbiye binası; 1896 tarihli Union Française binası; daha sonra içi tamamen değiştirilmiş olan Tokathyan Oteli; Osmanlı mimarlık geleneğini tekrar yakalayıp kurgulamaya çalışan, tasarımlarına dahil eden 1897 tarihli Düyun-ı Umumiye binası; ahşap malzemeyle yapılmış ve ulusal mimari elemanlarını içinde barındıran bir sivil mimari örneği olan Cemil Topuzlu köşkü ve yine tamamen ahşap malzemenin kullanıldığı, Bağlarbaşı'ndaki Mecidiyeköy köşkü...

19. yüzyılda, Vallauri'nin ve diğer mimarların özgün tasarım ürünleri olan lider yapılar, mühendisler ya da ustalarca yapılan diğer yapılara örnek teşkil etmiştir. İyi bir eğitim almış olup malzemeyi ve teknikleri iyi kullanan mimarın yapıları, İstanbul'un çeşitli semtlerinde karşımıza çıkar. Yerel-geleneksel mimarinin kültürel ürününün tekrar okunup yakalanmasını sağlaması, kopan bağları tekrar canlandırması açısından da Vallauri ayrıca önemlidir.